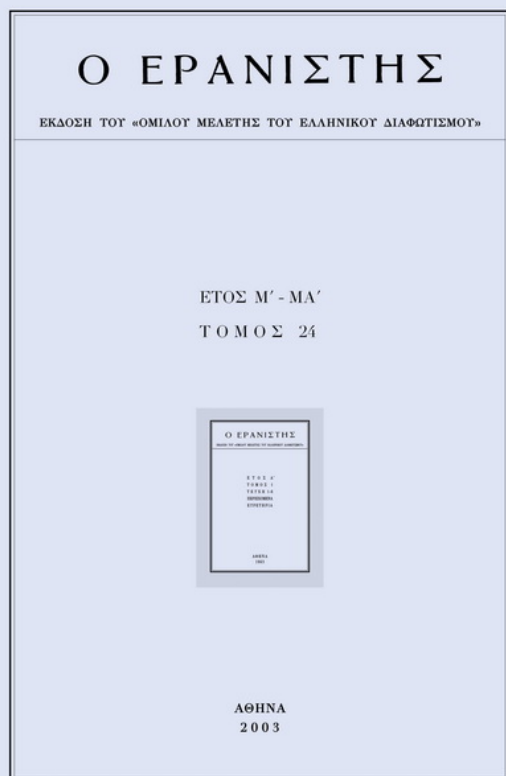

The Gleaner

Vol 24 (2003)

«Απλώς και ως έτυχε αφοριστικά να μη δίδονται...» Μυτιλήνη 1779

Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης

doi: [10.12681/er.9](https://doi.org/10.12681/er.9)

To cite this article:

Μιχαηλάρης Π. Δ. (2003). «Απλώς και ως έτυχε αφοριστικά να μη δίδονται.» Μυτιλήνη 1779. *The Gleaner*, 24, 111–123. <https://doi.org/10.12681/er.9>

«ΑΠΛΩΣ ΚΑΙ ΩΣ ΕΤΥΧΕ ΑΦΟΡΙΣΤΙΚΑ ΝΑ ΜΗ ΔΙΔΟΝΤΑΙ...»

Μυτιλήνη 1779

Η ΠΟΙΝΗ ΤΟΥ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ και ἡ ἀλληλἐνδετη μὲ τὴ χρῆση τῆς πρόκλη-
ση και διαχείριση τοῦ φόβου ἀποτελεῖ γιὰ τὸν χριστιανικὸ κόσμον ἕνα
φαινόμενο μακρῶς διάρκειας μὲ ἰδιαίτερη ἐπίδοση στὰ χρόνια τῆς Τουρκο-
κρατίας λόγω τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς. Ἡ σχετικὴ λοιπὸν μὲ
τὸν ἀφορισμὸ συστηματικὴ ἐνασχόληση — ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώ-
νεται πρὸς τὰ τέλη κιόλας τοῦ 17ου αἰ.¹ — ἀποκάλυψε πολλὰ και ποικίλα
στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχουν τὴ δυνατότητα νὰ πιστοποιηθεῖ ἡ ἐκτεταμένη
χρῆση τῆς ποινῆς ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας εἴτε μὲ δική τῆς πρωτοβουλία
εἴτε μετὰ ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα χριστιανῶν — ἀλλὰ πολλὰς φορές και μὴ χρι-
στιανῶν — ὅταν ἐκτιμοῦσαν ὅτι κάποια συμφέροντά τους ποὺ θίγονταν πρό-
κειται νὰ διασφαλισθοῦν μέσω τῆς ἀφοριστικῆς πρακτικῆς.

Ἡ χρῆση τῆς ποινῆς — εἴτε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς εἴτε
σ' αὐτὸ τῆς ἄμεσης ἐπιβολῆς τῆς — γνώρισε ἐκρηκτικὴ αὐξηση ἡ ὁποία
κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἔφθασε στὰ ὅρια τῆς κατάχρησης, γεγονὸς ποὺ προξέ-
νησε πολλὰς και σημαντικὲς ἀντιδράσεις μὲ διαφορετικὲς, κάθε φορά, ἀφε-
τηρίες και αἵτια.

Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς ἀρχικὰ προῆλθαν ἀπὸ ὀρισμένα πρόσωπα τοῦ
ἀνώτερου ἐκκλησιαστικοῦ περιβάλλοντος καί, ἀργότερα, πρὸς τὰ τέλη τοῦ

---

1. Ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια μελέτης τοῦ ἀφορισμοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν Χρύ-
σανθο Ἱεροσολύμων στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ., στὸ κλίμα τῶν παραδουνάβιων ἡγεμονιῶν.
Ἡ μελέτη τοῦ τότε ἀρχιμανδρίτη ποὺ ἐξετάζει συστηματικὰ και μὲ ἐνδιαφέροντα τρόπο
τὴν ποινὴ ἐκδόθηκε πρόσφατα, βλ. Π. Δ. Μιχαηλᾶρης, *Ἡ πραγματεία τοῦ Χρυσάνθου
Ἱεροσολύμων «Περὶ Ἀφορισμοῦ»*, Ἀθήνα, ἐκδ. Πορεία, 2002. Πάντως τὴ γενικὴ γιὰ τὸ
ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ βιβλιογραφία βλ. στὶς μελέτες: Π. Δ. Μιχαηλᾶρης, *Ἀφορι-
σμός. Ἡ προσαρμογὴ μᾶς ποινῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1997,
και Ἀριάδνη Γερούκη, *Les excommunications à Corfou XVIIe-XVIIIe siècles: Crimina-
lité et attitudes mentales*, Ἀθήνα 1998, ἐνῶ γιὰ τὸν Χρυσάνθο ἔχουμε τώρα τὴ διδακτο-
ρικὴ διατριβὴ τῆς Πόπης Στάθη, *Χρυσάνθος Νοταράς, πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Πρό-
δρομος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1999.

18ου αϊ., και από άλλους παράγοντες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Ἡ ἰδεολογική κάλυψη τῶν ἀντιδράσεων αὐτῶν, ὅπως διατυπώνονται ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκφραστὲς τους, ἔχει τὴν ἀφετηρία της εἴτε στὴ δογματικὴ ἀναγωγή, δηλαδή ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβάλλονται τόσο συχνὰ καὶ μὲ τόση εὐκολία ἀφορισμοὶ ἀπὸ στελέχη τῆς Ἐκκλησίας ποὺ βασίζεται καὶ διακηρύσσει τὴν ἀγάπη· εἴτε στὸ ὅτι αὐτὲς ἀποσκοποῦν στὸν περιορισμὸ τῆς ἐπιβολῆς ἀφοῦ, ὅπως ἰσχυρίζονται, ἡ συχνὴ χρῆση της πολλὰς φορὲς ἐπιφέρει ἀντίθετα ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα καὶ πάντως ἀσύμφορα γιὰ τὴν Ἐκκλησία· εἴτε, τέλος, φρονοῦν ὅτι ἡ ἐκτεταμένη χρῆση τῆς ποινῆς θὰ ἀμβλύνει βαθμὴδὸν τὸ στοιχεῖο τῆς ἀποτελεσματικότητος, καθὼς ἡ συνήθεια θὰ ἐπιφέρει τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ προξενοῦσε, μὲ ἄλλα λόγια θὰ καταστήσει ἥσσονος σημασίας τὸ στοιχεῖο τοῦ προσδοκώμενου ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ ἢ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ φόβου καὶ κατὰ συνέπεια θὰ τρωθεῖ τὸ κύρος τοῦ μοναδικοῦ, ἔτσι κι ἄλλωθ, ἀποτρεπτικοῦ καὶ κατασταλτικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Πέραν ὅμως ἀπὸ τὴν κριτικὴ αὐτὴ ποὺ ἀσκεῖται ἀρχικὰ σὲ καθαρὰ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως εἶναι νὰ ἐντοπίσουμε τὶς ἐνέργειες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ποὺ ἔγιναν ἀπὸ συλλογικὰ σώματα. Τοῦτο, ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἐξ ὀρισμοῦ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ μορφοποιήσουν τὶς ἀντιδράσεις ἐπιχειρώντας νὰ τὶς καταστήσουν, κατὰ κάποιον τρόπο, πράξεις δικαίου, οὐσιαστικὰ δηλαδή νὰ συγκροτήσουν ἓνα θεσμικὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει κάθε στιγμὴ νὰ πληροῦνται οἱ προϋποθέσεις προκειμένου ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς νὰ εἶναι πράξη σύνηθης καὶ ἀποτελεσματικῆς.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτὰ καὶ ἀπόσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω κατὰ τὴν ἐνασχόλησή μου μὲ τὸ θέμα, ἡ πρώτη «θεσμικὴ», θὰ λέγαμε, ἀντίδραση ἐντοπίζεται στὸ χῶρο τοῦ βενετοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπόφαση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Σωφρόνιου Κουτούβαλη,² ὁποῖος τὸ 1759 —δηλαδή ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴ του στὴ διοίκηση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς αὐτῆς— μὲ ἐγκύκλιό του ἐπιτάσσει νὰ μὴν

2. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν περιπετειώδη δρᾶση τοῦ Κουτούβαλη ὡς πρωτοπαπᾶ καὶ ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας (1759-1782) καὶ ἔπειτα μητροπολίτη Φιλαδελφείας (1782-1790) βλ. Νικ. Κατραμῆς, *Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880, σ. 389-394· Ἡλίας Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τ. Β', Ἀθήνα 1960, σ. 139-143· Μ. Ι. Μανούσας, *Ἀνέκδοτα Πατριαρχικὰ Γράμματα (1547-1806)*, Βενετία 1968, σ. 97-101· Γ. Μοσχόπουλος, *Οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας καὶ Ἰλλυρίας* (διδ. διατριβή), Ἀθήνα 1980, σ. 147 κ.ἑ.

ἐπιβάλλουν ἀφορισμὸ οἱ ἱερωμένοι τῆς ἐπικράτειάς του παρὰ μόνον ὅταν πρόκειται γιὰ ὑποθέσεις ποὺ ὑπερβαίνουν τὰ 10 ρεάλια καὶ βέβαια ὕστερα ἀπὸ δική του ἔγκριση.³

Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Σωφρόνιος Κουτούβαλης ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει περιορισμοὺς σὲ σχέση μετὰ τὴν ἀξία τοῦ αἰτήματος ἔχοντας βέβαια στὸ μυαλό του τὴ συχνὴ χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου γιὰ κλοπές καὶ ζημιές ἢ καὶ ἄλλες δοσοληψίες μικρῆς σχετικὰ οἰκονομικῆς ἐπιφάνειας, εἰς βάρος τῆς περιουσίας τοῦ αἰτοῦντος τὸ ἐπιτίμιο. Τὸ ὅριο τοῦ ποσοῦ τῶν δέκα ρεαλίων δὲν εἶναι, καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, τόσο ὑψηλὸ ὥστε νὰ δημιουργεῖ ἰδιαίτερα προβλήματα στοὺς προσφεύγοντες στὸ ἐπιτίμιο· εἶναι βέβαια ἓνα ἐμπόδιο ἀλλὰ ἀρκετὰ χαμηλὸ καὶ ἐπομένως ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐπιβολῆς του σὲ τέτοια ὅρια δείχνει τὴν ἔκταση ποὺ εἶχε πάρει τὸ φαινόμενο,⁴ ἀφοῦ τὰ δέκα ρεάλια καλοῦνται νὰ ἀναχαιτίσουν ἀρκετοὺς ἐπίδοξους χρήστες τῆς ποινῆς ποὺ προσέφευγαν σ' αὐτὴν γιὰ ἀσήμενες ὑποθέσεις· καὶ πάντως ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ἀνταποκρίνεται στὴ διαμορφωμένη κατάσταση τῆς περιφέρειάς του, ὥστε νὰ προσδοκᾶται μέσω αὐτοῦ τοῦ μέτρου ἡ ἀνάσχεση τῶν ἀρνητικῶν ἀποτελεσμάτων ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη χρῆση τῆς ποινῆς. Ἐξάλλου ἡ προϋπόθεση τῆς δικῆς του ἔγκρισης («ἄδεια τοῦ προεστώτος»), πράξη, ὥστόσο, ποὺ στὴν περίπτωσή τοῦ ἀφορισμοῦ ἀποτελεῖ τὴ νομιμότητα, ὑποδηλώνει τὴν παράνομη ἐπιβολὴ ἀφορισμῶν ἀπὸ ἱερωμένους ποὺ δὲν εἶχαν τέτοιο δικαίωμα, δηλαδὴ ἀπὸ ἀπλοῦς ἱερεῖς, φαινόμενο διαπιστωμένο σὲ ὅλη τὴ χριστιανικὴ ἐπικράτεια.

Πάντως θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι στὴν παραπάνω ἐνέργεια τοῦ Κουτούβαλη ἐντοπιζονται καὶ ἄλλα κίνητρα ποὺ ἔχουν σχέση μετὰ τὴ δυναμικὴ προσωπικότητά του, τὴ ρήξή του μετὰ τὸ διοικητικὸ περιβάλλον τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὴ στενὴ συνάφειά του μετὰ τὴ βενετσιάνικη πολιτικὴ, γεγονότα βέβαια ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσουν λίγο ἀργότερα στὴ Βενετία καὶ στὴν ἀνάληψή τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως Φιλαδελφείας.⁵

3. Ἡ παραπομπὴ γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Κουτούβαλη γίνεται στὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Κατραμῆ, *Φιλολογικά Ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880, σ. 394, ὅπου ἡ σχετικὴ παράγραφος ἀναφέρει: «Οἱ ἱερεῖς νὰ μὴν κάνουν ἀφορισμὸν παρὰ ὅταν ἡ ζημία εἶναι ρεάλια δέκα, καὶ μετὰ τὴν προφώνησιν πρῶτον τοῦ ἐπιτιμίου καὶ τὴν ἄδειαν τοῦ Προεστώτος».

4. Μιὰ καλὴ εἰκόνα γιὰ τὸ φαινόμενο ἔχουμε ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐμφάνισή του στὴν Κέρκυρα γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Γερούκη, *Les excommunications...*, ὁ.π.

5. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Μανούσασκας, *Ἀνέκδοτα*, ὁ.π., ὅπου τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα γιὰ

Στόν τουρκοκρατούμενο χώρο ή συστηματική αντίδραση κατά τοῦ ἀφορισμοῦ γνωρίζαμε ὡς τώρα ὅτι ἀντιπροσωπεύονταν κυρίως ἀπὸ τὴν περίπτωσι τῆς Σμύρνης. Ἐκεῖ λοιπὸν τὸ ἔτος 1785 ἡ δημογεροντία τῆς πόλεως, μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου (τοῦ μετέπειτα οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ Γρηγορίου Ε'), ἐπιτάσσει ὅτι ὅλα τὰ αἰτήματα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἀφορισμοῦ πρέπει νὰ παρουσιάζονται στὴν κοινὴ συνέλευσι (μητροπολίτης καὶ ἕνας ἢ δύο ἢ καὶ ὅλοι οἱ δημογέροντες) καὶ ἐνώπιόν τους πλέον νὰ κρίνεται ἡ σοβαρότητα τῆς ὑπόθεσης καὶ ἂν στοιχειοθετεῖται ἐπαρκὴς αἰτιολογία γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς:

«Ὅσοι ἀφορισμοὶ ἐξ ὀνόματος κατὰ τινος ἐν ἐξώσει τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, νὰ προβάλλωνται εἰς τὴν κοινὴν ταύτην συνέλευσιν καὶ δίχα γνώμης καὶ κοινῆς σκέψεως ἀμφοτέρων τῶν μελῶν νὰ μὴν ἀναγιγνώσκωνται»· ἐνὼ σὲ ἄλλη παράγραφο τῆς ἀπόφασης ἐξειδικεύονται ἀκόμα περισσότερο τὰ πράγματα: (συνυπεσχέθημεν ἡμεῖς μὲν νὰ βοηθῶμεν τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας εἰς κάθε καιρὸν ἀνάγκης, καὶ τὰς εὐλογοφανεῖς αἰτήσεις τῶν κατὰ καιρὸν δώδεκα προεστώτων καὶ δημογερόντων ἀκούειν, καὶ ἂν, χρεῖας τυχούσης, ἤθελε ζητήσουν διὰ τινὰ ἀνυπότακτον πρὸς τοὺς ρηθέντας δώδεκα προεστῶτας ἢ δημογέροντας, ἀφορισμὸν καὶ ἔξωσιν ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας πρὸς σωφρονισμὸν καὶ ἐτέρων νὰ τὸ ἀκολουθῶμεν. Ὅμοίως νὰ δίδωμεν ἐν καιρῷ καὶ τὴν ἐπ' ἐκκλησίας συγχώρησιν, λαμβάνοντες παρὰ τοῦ ἀφορισθέντος γρόσια πέντε ἢ καὶ περισσότερα, ἂν κριθῇ ἀρεστὸν καὶ τοῖς εἰρημένους κατὰ καιρὸν προεστῶσιν»).

Ἡ ἀπόφασι αὐτὴ τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης ἔχει προφανῶς σημασίαν βαρύνουσα ἐπειδὴ κινεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα. Πρῶτα-πρῶτα διακρίνεται ἡ σαφέστατη βούλησι νὰ τεθοῦν ὀρισμένοι περιορισμοὶ στὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς, ἀφοῦ προτοῦ ἐκφωνηθοῦν οἱ προσωπικοὶ ἀφορισμοὶ πρέπει νὰ ἐξετάζονται καὶ ἀπὸ τίς δύο πλευρὰς (μητροπολίτη-προεστῶτες: στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ ἕνα σῶμα) καὶ σὲ περίπτωσι ἀσυμφωνίας νὰ μὴ γίνεσι ἡ ἀνάγνωσι τοῦ ἐπιτιμίου στὴν ἐκκλησία, νὰ μὴ ἐπιβάλλεσι δηλαδὴ οὐσιαστικὰ ὁ ἀφορισμός, ἀφοῦ πέραν τοῦ προσωπικοῦ ἡθικοῦ προβλήματος γιὰ τὸν ἀφορισμένο, ἡ κύρια ἐπίπτωσι τῆς ποινῆς, δηλαδὴ ὁ κοινωνικὸς διασυρμός τοῦ ἐνόχου, μὲ τὴν ἀπαγόρευσι τῆς κοινοποιήσεως τοῦ ἀφορισμοῦ θὰ ἔχει ἀποφευχθεῖ.

τις διενέξεις αὐτές, καὶ Κ. Γ. Πιτσάκης, «Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τῆς βενετοκρατούμενης Ἐπτανήσου: σὲ ἀναζήτησι μιᾶς ἀνέφικτης “κανονικότητος”», *Πρακτικὰ Θ' Πα- νιονίου Συνεδρίου*, Λευκᾶδα 26-30 Μαΐου 2002 (ὑπὸ ἔκδοσι).

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα σημεῖο τῆς ὁπωσδήποτε τολμηρῆς καινοτομίας. Παράλληλα ὅμως ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου καλεῖται νὰ συμβάλλει στὴν ἐμπέδωση τῆς κοινοτικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιβολῆς του γιὰ κάθε ἀντιρρησίᾳ τῶν ἀποφάσεων τῆς δημογεροντίας, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση, θὰ ἔχει ἄμεσο λόγο καὶ στὴν ἄρση τῆς ποινῆς· μάλιστα ἡ συναίνεσή της ἀπαιτεῖται καὶ προκειμένου νὰ καθορισθεῖ τὸ ὕψος τοῦ ποσοῦ ποὺ ὀφείλει κάθε φορὰ νὰ καταβάλλει ὁ χριστιανὸς ὅταν αἵρεται τὸ ἐπιτίμιο.⁶

Ἡ πράξη αὐτὴ τῆς δημογεροντίας Σμύρνης πιστεύουμε ὅτι βρίσκεται πέρα πολὺ κοντὰ στὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ, ὁ ὁποῖος γράφοντας λίγο ἀργότερα, στὰ 1790, στὸν πρωτοψάλτη Δημήτριον Λῶτο, ἐπισήμαινε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μποροῦσε νὰ ἐκλογικευθεῖ σὲ κάποιο βαθμὸ ἡ χρῆση τῆς ποινῆς. Στὴ θεώρηση τοῦ Χιώτη σοφοῦ προϋπόθεση εἶταν ἡ συγκρότησή⁷ μᾶς ὁργανωμένης δημογεροντίας —ὅπως εἶταν ἐκείνη τῆς Σμύρνης— ἐνῶ, λίγο ἀργότερα,⁸ θὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἰδέα τῆς δημογεροντίας ἐπισημαίνοντας ὅτι τὸ πλᾶσιμο ἐνὸς εὐνομούμενου κράτους θὰ δώσει τὴ δυνατότητα νὰ ἀπαλλαγεῖ ἡ κοινωνία ἀπὸ παρόμοιες μεθοδεύσεις. Μὲ τὴν ἐπισήμανση αὐτὴ βέβαια ὁ Κοραῆς εἰσέρχεται κατευθεῖαν στὴν οὐσία τοῦ προβλήματος, ἀφοῦ κυριολεκτικὰ ἐκφράζει τὴν προωθημένη θέση γιὰ τὸ καίριο

6. Εἶναι ἀπὸ τίς ἐλάχιστες φορὲς ποὺ προβλέπονται ἐξοδα ἄρσης τῆς ποινῆς, ἐνῶ τὸ αἵτημα τῆς ἐπιβολῆς πάντοτε συνεπάγεται ὀρισμένα ἐξοδα ἄμεσα, κάποτε καὶ ἄλλα, ἔμμεσα, ποὺ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μάλιστα εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλά· γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὁ.π., σ. 120 κ.έ.

7. «...κατὰ τὸ ἔθος τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, νὰ μὴν ἔχη ἄδεια νὰ ἀφορίζῃ ἢ νὰ ἐξωκκλησιάζῃ οὐδένα χωρὶς σύνοδον τοῦ κλήρου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ κλῆρος εἶναι οἱ ἐφημέριοί του, οἱ ὁποῖοι τὸν φοβοῦνται ὡς δοῦλοι του, ἀνάγκη εἶναι νὰ συμπαρεδρεύωσι πάντοτε εἰς τὰς τοιαύτας κρίσεις τῆς μητροπόλεως τρεῖς ἢ τέσσαρες λαϊκοί, οἱ φρονιμώτεροι ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, διὰ νὰ ἐξετάζωσι ἀφιλοπροσώπως, ὁμοῦ μὲ τὸν ἀρχιερέα, ἂν ὁ ἐγκαλούμενος εἶναι ἢ ὄχι ἄξιος ἀφορισμοῦ» (Ἀδ. Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, Ο.Μ.Ε.Δ., τ. 1, Ἀθήνα 1964, σ. 126).

8. Εἰμασσε στὰ 1798 καὶ τότε πλέον ὁ Κοραῆς θέτει μὲ τρόπο ἄμεσο τὰ ὅρια μεταξὺ Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, ὀρίζοντας τὴ σχέση ποὺ πρέπει νὰ διέπει τίς σύγχρονες κοινωνίες, ἐπίπεδο πάντως τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει κατακτήσει ἀκόμα ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία: «Ὅταν οἱ νόμοι, καὶ ὅχι αἱ αὐτογνώμονες ἀποφάσεις τῶν ἡγεμόνων, κυβερνοῦσι τοὺς Γραικοὺς, δύνανται πλέον οἱ μισθωτοὶ ποιμένες (καὶ δὲν λέγω, ἄπαγε! ὅλους τοιοῦτους) νὰ ἀπειλῶσι χωρὶς αἰτίαν, νὰ παιδεύωσι χωρὶς ἔγκλημα, νὰ ἀφορίζωσι καὶ νὰ ἐξωκκλησιάζωσι χωρὶς ἐξέτασιν καὶ κρίσιν ὄντινα θέλουσι, ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ πράττωσι τὰ τῶν Τούρκων» (Ἀδ. Κοραῆς, Ἀδελφικὴ Διδασκαλία..., Ἐν Ρώμῃ [= Παρίσι] 1798, σ. 36).

θέμα τῆς διάκρισης τῶν ἀρμοδιοτήτων μεταξύ Ἑκκλησίας καὶ Κράτους.

Βέβαια, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ πράξη τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης εἶναι προγενέστερη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κοραῖ πρὸς τὸν Λῶτο, ὥστούς εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ σκέψεις τοῦ Κοραῖ γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ νὰ εἴταν ἤδη γνωστὲς σὲ ὀρισμένους τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς δημογέροντες ποὺ τὴν συνυπογράφουν.⁹ Ἐτσι εἶναι ἀρκετὰ πιθανὸ ὅτι μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε σ' αὐτὴν κάποια σπέρματα τῆς κοραϊκῆς σκέψης, ὅπως αὐτὰ ἐνοφθαλμίστηκαν, μὲ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο τρόπο, στὸ περιβάλλον τῶν δημογερόντων τῆς Σμύρνης.

Αὐτὲς εἶναι οἱ δύο γνωστὲς καὶ σημαντικὲς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ποινῆς ἐνέργειες σχετικὰ μὲ τὴν προσπάθεια ἀνάσχεσης καὶ ἐλέγχου τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας· ἰδιαίτερα ἐκεῖνη τῆς συμυρνιώτικης δημογεροντίας κινεῖται σαφῶς μέσα σὲ ἓνα νέο ιδεολογικὸ κλίμα καὶ σηματοδοτεῖ μιὰ νέα κατάσταση ποὺ πάει νὰ διαμορφωθεῖ· παράλληλα ἀποτελοῦσε τὴν πρώτη καὶ μόνη, ὡς τώρα, γνωστὴ ἀπόφαση ἐνὸς συλλογικοῦ σώματος ποὺ προσπάθησε νὰ ποδηγετήσει τὰ πράγματα καὶ νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἐλεγχό του μιὰ τόσο σοβαρὴ πράξη.

Ὡστόσο ἡ ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, δὲν εἶναι ἡ πρώτη τοῦ εἴδους ἀφοῦ στὴν (ἀπέβαντι) ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ πρωτεύουσα πόλη τῆς Μυτιλήνης τὰ πράγματα εἶχαν κινήθῃ λίγο νωρίτερα, ὅπως μᾶς καταθέτουν οἱ πηγές. Πρόκειται γιὰ μιὰ πράξη ποὺ καταγράφεται στὰ φύλλα τοῦ κώδικα Α' τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης¹⁰

9. Δημογέροντες στὴ Σμύρνη τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦταν οἱ: Ἰωάννης Μπαλτατζής, Ἰωσήφ Νεγκούσης, χατζή-Παράσης Φρέγκογλους, Ἀντώνιος Τζικιριλάρας, Μερίας Ἡσαΐου, Νικόλαος Μπαχατόρης, Ἰωάννης Πιττακός, Σταμάτης Μεταξάς, Μιχαὴλ Ράλλης, Ἀντώνιος Μεταξάς, Ἰωάννης Περάκης Σκοῦφος, Δημήτριος Ψάθος, Μανώλης Ἡσαΐου, χατζή-Δημήτριος Ζαφείρης. Ἀπὸ αὐτοὺς ὀρισμένοι, λόγῳ τῆς ἐμπορικῆς ιδιότητάς τους καὶ τῶν συχνῶν ἐπαφῶν τους μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ἀσφαλῶς εἴταν εὐεπίφοροι πρὸς τέτοια ἀνολύματα, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Μπαχατόρης εἶναι πολὺ κοντὰ καὶ στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ —καὶ λόγῳ συγγενικῶν δεσμῶν—, πολὺ κοντὰ καὶ στὸν Δημήτριο Λῶτο. (Γιὰ τὴν πράξη ὅπως καὶ γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν δημογερόντων ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸ ἄρθρο: Κ. Σ. Παπαδόπουλος, «Εἰδήσεις περὶ τῆς κοινότητος καὶ τῆς δημογεροντίας Σμύρνης πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἡ τότε κατὰ τόπους ἀνάπτυξις τοῦ κοινοτισμοῦ καὶ χειραφέτησις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ἑκκλησίας», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 9 (1961), 11-17.)

10. Μὲ τοὺς κώδικες τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης πρῶτος, ὅπως εἶναι εὐλόγο, ἀσχολήθηκε ὁ λόγιος μητροπολίτης Ἰάκωβος Κλεόμβροτος σὲ ἄρθρο ποὺ δημοσίευσε μὲ τὰ

ἀποθησαυρίζοντας ἔτσι μιὰ ἀπόφαση τοῦ 1779 μὲ τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνάσχεση τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τῆς ποινῆς στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο ἐκκλησιαστικὲς περιφέρειες τῆς Λέσβου μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἀλλὰ ἄς δοῦμε πρῶτα τὸ κείμενο τῆς ἀπόφασης:

† κατὰ τὸ ,αὐθ' ἔτος κατὰ μῆνα Ἰούλιον συναχθέντων τῶν ἐντίμων κληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων, μὲ τὸ νὰ ἔφθασεν καὶ νὰ ἐπεκράτησεν μία κακὴ συνήθεια καὶ δίδονται ἀφοριστικὰ γράμματα διὰ παραμικρὰς ὑποθέσεις, καὶ νὰ ἐκατήντησεν νὰ εὐγαίνουν οἱ περισσότεροι χριστιανοὶ ἀφορισμένοι, διὰ τοῦτο κατὰ ζήτησιν τῶν χριστιανῶν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε ἀφοριστικὰ νὰ μὴ δίδονται, καὶ διὰ παραμικρὰς ὑποθέσεις νὰ ἐμποδίζονται, ὅστις ὅμως ἔχει χρεὶα καὶ ἀνάγκη διὰ νὰ λάβῃ ἀφοριστικὸν νὰ ἀποδίδῃ τοῦ ἀρχιερέως φλωρί ἐν, καὶ τοῦ γραμματικοῦ παρὰ δέκα. ὁμοίως καὶ ἂν ἔλθουν γράμματα πατριαρχικά, ἀφοριστικὰ νὰ καρποῦται ὁ ἀρχιερεὺς τὸν αὐτὸν λογαριασμόν. καὶ εἰς ἐνδειξιν κατεστρόθη ἐν τῷ παρόντι κώδικι, ἐν ὑπογραφῇ τῶν ἐντίμων κληρικῶν:—

(Ι. Μ. Μυτιλήνης, κώδ. Α', φ. 62^ρ).

Ἡ λιτὴ αὕτη ἀπόφαση εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα —ὅπως δηλώνεται στὸ προκαταρκτικὸ τῆς μέρους κοινῆς σύναξης ἀπὸ κληρικούς καὶ λαϊκούς· μὲ ἄλλα λόγια πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας Μυτιλήνης, ἢ ὁποία συνέρχεται προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει ἓνα κρίσιμο κοινωνικὸ πρόβλημα, ὅπως εἶναι αὐτὸ τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τοῦ ἀφορισμοῦ. Στὴν ἐξαιρετικὰ περιεκτικὴ αὕτη καταγραφή τίθεται μὲ πολὺ συγκεκριμένο καὶ γλαφυρό, θὰ λέγαμε, τρόπο τὸ πρόβλημα τῆς κατάχρησης τοῦ ἐπιτιμίου ποὺ προέκυψε βέβαια ἀπὸ τὴ συχνὴ προσφυγὴ τῶν χριστιανῶν στὶς «ὑπηρεσίες» τῆς ποινῆς καὶ μάλιστα γιὰ ἀσήμαντες ὑποθέσεις, ἰδιαίτερα τὴν περίοδο τοῦ 18ου αἰῶνα, περίοδο, ἄλλωστε, κατὰ τὴν ὁποία συντάσσεται καὶ ἡ πράξις ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ.

Ὅπως εἴπαμε, πρόκειται μᾶλλον γιὰ πράξι τῆς δημογεροντίας· καὶ ἡ ἀμφιβολία μας προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῶν ὀνομάτων, τῶν ὑπογραφῶν δηλαδὴ ἐκείνων ποὺ συναποφάσισαν γιὰ τὴ διαδικασία ποὺ στὸ

ἀρχικά τοῦ κοσμικοῦ ὀνόματός του (Ε.Γ.Κ., «Οἱ ἀρχαιότεροι κώδικες τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Μυτιλήνης») σὲ συνέχειες στὸ περιοδικὸ *Ὁ Ποιμὴν*, ἔτος Α' (1933), 248-249, 281-282 καὶ ἔτος Β' (1934), 37-40. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. Π. Δ. Μιχαηλάρης, «Οἱ δύο παλαιότεροι κώδικες τῆς Ι. Μ. Μυτιλήνης», *Γραπτές πηγές στὴ Λέσβο. Ὁ πλοῦτος τῶν τοπικῶν συλλογῶν* (Μυτιλήνη, Σεπτέμβριος 1991), Μυτιλήνη 1993, σ. 41-46.

έξῃς πρέπει νά ἀκολουθεῖται γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου. Στὸ ἔγγραφο ἀναφέρεται ρητὰ ὅτι «κατεστρόθη ἐν τῷ παρόντι κώδικι ἐν ὑπογραφῇ τῶν ἐντίμων κληρικῶν», δηλαδὴ προβλέπει τὴν ὑπογραφὴ τουλάχιστον τῶν κληρικῶν ἢ ἐκ παραδρομῆς δὲν ἀναφέρει ὅτι θὰ ἀκολουθοῦσαν καὶ οἱ ὑπογραφές τῶν «χρησίμων ἀρχόντων», ὅπως θὰ εἶταν λογικό, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ συμμετεῖχαν στὴ σύνταξη, ὅπως στὴν ἀρχὴ τῆς πράξης δηλώνεται.

Περαιτέρω παρατηροῦμε ὅτι ὁ γραφέας ἔθεσε ἔξι σημεῖα σὰν ὁμοιωματικὰ τὸ ἓνα κάτω ἀπὸ τὸ ἄλλο στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ φύλλου, θέλοντας νά δηλώσει —ὅπως συνηθίζοταν σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καταχωρίσεων σὲ κώδικες ἢ κατὰ τὴ σύνταξη ἐγγράφων— τὰ σημεῖα ὅπου θὰ ὑπέγραφαν ὅσοι ἔλαβαν μέρος στὴ σύνταξη. Ἐξάλλου ἡ ἐπόμενη πράξη ποὺ ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἀπὸ κάτω —στὸ ἴδιο φύλλο— εἶναι τῆς 22ας Ἰουνίου 1780, δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ ἓνα περίπου χρόνο. Μὲ ἄλλα λόγια ὑπῆρχε καὶ ἡ βούληση ἀλλὰ καὶ χῶρος γιὰ νά θέσουν οἱ «ἄρχοντες καὶ οἱ κληρικοὶ» τὴν ὑπογραφή τους, ποὺ θὰ ἐνίσχυε ἀκόμα περισσότερο τὴν οὕτως ἢ ἄλλως σημαντικὴ ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας Μυτιλήνης.

Ὅντως ἡ διαπίστωση ἐκ μέρους τῆς «κληρικολαϊκῆς» ἐπιτροπῆς τῆς Μυτιλήνης ὅτι «ἐκατήντησεν νά εὐχαίνουν οἱ περισσότεροι χριστιανοὶ ἀφορισμένοι», παρὰ τὴν ὑπερβολὴ της, δηλώνει μὲ ἐξαιρετικὸ τρόπο τὸ μέγεθος τοῦ προβλήματος καὶ συγχρόνως τίς πιθανές συνέπειές του. Ἀλλωστε ἡ διαπίστωση αὕτη δὲν ἀναφέρεται στὸν λεγόμενο «αὐτόματο» τρόπο ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς, δηλαδὴ στὴν περίπτωση ποὺ ἀφορισμένος μπορεῖ νά καταντήσῃ κάποιος χριστιανός, παραβάτης ἐκκλησιαστικοῦ κανόνα, ἢ παράβαση τοῦ ὁποίου αὐτομάτως θέτει τὸν ἔνοχο στὴν κατάσταση τοῦ ἀφορισμένου μὲ ὅλες τίς φρικτὲς μεταθανάτιες συνέπειες. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι λεπτὴ δογματικὴ ἐπεξήγηση, στὴν ὁποία γίνεται προσφυγὴ σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις προκειμένου νά ἀντιμετωπιστοῦν ἔκτακτα προβλήματα (κυρίως ἄλιωτα πτώματα χριστιανῶν).

Κατὰ συνέπεια ἐδῶ πρόκειται γιὰ διαπίστωση ποὺ ἔχει ἄμεση συνάφεια μὲ ἓνα δυσάρεστο σύμπτωμα τῆς καθημερινότητος τοῦ χριστιανοῦ, τὸ ὁποῖο οἱ συναποφασίσαντες θέλουν νά ἀποδώσουν στὴν «κακὴ συνήθεια» τῆς ἐπιβολῆς δημόσιων, θὰ λέγαμε, ἀφορισμῶν «διὰ παραμικρὰς ὑποθέσεις». Βέβαια στὸ σκεπτικὸ τῆς λιτῆς ἀπόφασης δὲν ἀποδίδονται κατηγορίες οὔτε ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ποὺ προσφεύγουν τόσο εὐκολὰ στὴν ἀφοριστικὴ διαδικασία οὔτε ἐναντίον τῶν ἱερωμένων ποὺ ἐνδίδουν ἐπίσης τὸ ἴδιο εὐκολὰ στὰ ἀφοριστικὰ αἰτήματα τῶν χριστιανῶν. Ἡ «κακὴ συνήθεια» στὴν ἀοριστία καὶ στὴν εὐρυχωρίᾳ της μπορεῖ νά περιλαμβάνει τὰ πάντα, νά

ἀποδίδει κατηγορίες ἐναντίον ὄλων καὶ ταυτόχρονα ἐναντίον κανενὸς προσωπικῶς καὶ πάντως ἐκεῖνοι ποὺ προβαίνουν στὴν ἐκτίμηση αὐτῇ ἀποφεύγουν νὰ ἀναφερθοῦν σὲ ὄργανα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης. Ἡ εὐθύνη τοῦ «κακοῦ» ἀνήκει σὲ ὅλους· πρόκειται γιὰ μιὰ κακὴ συνήθεια... Ὡστόσο, στὸ σκεπτικὸ τοῦ ἐγγράφου ποὺ ἀκολουθεῖ προσδιορίζεται μὲ σαφήνεια μόνον τὸ ἓνα σκέλος τοῦ προβλήματος καὶ αὐτὸ βέβαια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι οἱ χριστιανοὶ ποὺ καταφεύγουν στὴ «ζήτησιν» ἀφοριστικῶν «ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν».

Ἀλλὰ τὸ κύριο ζήτημα ποὺ ἀπασχολεῖ τοὺς συνελθόντες εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθεῖ, νὰ περιορισθεῖ ἡ ἔκταση (τῆς κακῆς συνήθειας) ἢ ὁποῖα ἀπὸ ἀπλὴ («συνήθεια») ἐξετράπη σὲ «κακὴ» ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ξεπέρασε κάποια ὅρια. Γιὰ τὴν ἀνάσχεση τοῦ φαινομένου εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας, ἡ ὁποία ὅμως πρέπει νὰ προβλέπει σαφὴ καὶ συγκεκριμένα μέτρα καὶ ὅχι ἀπλὲς νοουθεσίες. Καὶ βέβαια τὰ μέτρα αὐτὰ δὲν γίνονται παρὰ νὰ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ οἰκονομικόν, στὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζουν ὅλοι τὴν ἐμπλοκὴ τους καὶ βέβαια γνωρίζουν τὴ σημασία του, καθὼς τὶς περισσότερες φορὲς τὰ αἰτήματα τῶν χριστιανῶν γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου οἰκονομικὲς διαφορὲς καλοῦνται νὰ ἀντιμετωπίσουν.

Τὸ οἰκονομικὸ εἶδαμε ὅτι μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ὑπαισέρχεται καὶ στὴν πράξη τοῦ Σωφρόνιου Κουτουβάλη ἀλλὰ καὶ στὴν ἀπόφαση τῆς δημογεροντίας τῆς Σμύρνης. Ἐδῶ ὅμως στὴ Μυτιλήνη τὰ πράγματα εἶναι περισσότερο συγκεκριμένα. Προσδιορίζεται ἄμεσα ἡ «τιμὴ» τοῦ ἀφορισμοῦ, τὸ ἀντίτιμο δηλαδὴ ποὺ πρέπει κάθε φορὰ νὰ καταβάλλουν οἱ χριστιανοὶ ποὺ προσφεύγουν στὴ διαδικασία ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ὡς μέσου ἐπίλυσης τῶν διαφορῶν τους: νὰ πληρώνουν 1 φλωρὶ στὸ μητροπολίτη Μυτιλήνης καὶ 10 παράδες στὸ γραμματικόν, ὁ ὁποῖος προφανῶς θὰ συντάξει τὸ ἀφοριστικὸ ἔγγραφο.

Τὸ κόστος ἐκδοσης τῶν «ἀφοριστικῶν χαρτίων» δὲν εἶναι ἄγνωστη παράμετρος στὴν ὅλη διαδικασία «παραγωγῆς» τοῦ ἐπιτιμίου. Βέβαια ποτὲ αὐτὸ δὲν ὁμολογεῖται ρητὰ καὶ ποτὲ δὲν κατονομάζονται εὐθέως ἀφοριστικὰ ἔξοδα ὡς προϋπόθεση ἐκδοσης τοῦ ἐπιτιμίου, οὔτε, ἀκόμα, φαίνεται νὰ ἰσχύει τὸ ἴδιο «κοστολόγιο» γιὰ ὅλον τὸν χριστιανικὸ κόσμον. Ἔτσι οἱ περισσότερες πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀντίστροφη διαδικασία, δηλαδὴ ἀπὸ ἀποσπασματικὲς μνηεῖς καταβολῆς κάποιου ποσοῦ στοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτες γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἐπιτιμίου, ἰδιαίτερα γιὰ τὰ νεότερα χρόνια, ὅταν σὲ φύλλα κωδίκων καταγρά-

φονται οί πηγές ἐσόδων τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων.¹¹

Βέβαια καί στήν περίπτωση τῆς Μυτιλήνης τὰ προβλεπόμενα γιά τήν ἐκδοση ἀφορισμοῦ ποσά δέν εἶναι ὑπέρογκα καί πάντως δέν εἶναι ἀπαγορευτικά γιά ὅσους ἐπιθυμοῦν νά προσφύγουν στίς ὑπηρεσίες τοῦ ἐπιτιμίου. Ὅμως, ὅπως γίνεται ἀμέσως φανερό σέ κάθε περίπτωση λήψης μέτρων γιά τήν ἀνάσχεση τοῦ φαινομένου, ἡ βούληση τῶν πολιτικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν δέν εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ποινῆς, ἀλλά ὁ περιορισμός της στίς σοβαρές ὑποθέσεις ἡ καλύτερα στίς ὑποθέσεις πού ἔχουν ὑψηλό οἰκονομικό ἢ ἠθικο-δογματικό περιεχόμενο καί πιθανότατα μποροῦν νά λάβουν τὸ χαρακτηριστὴρα παραδειγματικῆς ἀναφορᾶς μὲ ἀποτρεπτικὴ λειτουργία. Κατὰ συνέπεια κρίνεται ὅτι ἡ χρηματικὴ ἀποζημίωση πού ἐπιβάλλεται μὲ τήν ἀπόφαση μπορεῖ νά ἀνακόψει τὸ μεγάλο ρεῦμα τῶν χριστιανῶν πού κατευθύνεται πρὸς τίς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές —τοπικὲς ἢ ὑπερκείμενες— ἐπιζητώντας ἀφορισμοὺς γιά ἀσήμεντες, τίς περισσότερες φορές, ὑποθέσεις.

Παράλληλα ὅμως ἡ ἀπόφαση ἐπιζητεῖ νά ὑπερβεῖ τὴν τοπικὴ δυναμικὴ τοῦ φαινομένου καί νά ἀντιμετωπίσει καί τὴν ἄλλη, τὴν κύρια πηγὴ ἐξουσίας στήν ἄμεση συνάφειά της μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ, πού εἶναι βέβαια τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὴν ἀπόφαση ὑποχρεώνεται καί ὁ χριστιανὸς πού προσφεύγει ἀπευθείας στὸ ἐκκλησιαστικὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδόξιας νά καταβάλει τὸ ἴδιο ποσὸ (1 φλωρί καί 10 παράδες) στὸ μητροπολίτη Μυτιλήνης καί στὸ γραμματικὸ του ἀντίστοιχα. Ἀλλωστε καί στήν περίπτωση αὐτὴ ὁ ρόλος τῆς τοπικῆς ἐξουσίας εἶναι οὐσιαστικός, ἀφοῦ τὸν ἐπιτόπιο μητροπολίτη ἔχει ὡς ἀποδέκτη τὸ σχετικὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο καί αὐτὸς θὰ δώσει τὴν ἐντολὴ προκειμένου τὸ ἐπιτίμιο νά ἀποκτήσει, μὲ τὴν ἀνάγνωσή του στοὺς ναοὺς τῆς περιοχῆς του, τίς κατασταλτικὲς ιδιότητες τοῦ ἀφοριστικοῦ ἐγγράφου.

Ὅπως, ὅμως, καί νά ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ θέσπιση παρόμοιου ὅρου ἐμπεριέχει συγχρόνως καί ὅση τόλμη ἀπαιτεῖται ἀφοῦ ὁ μητροπολίτης καί οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι καί λαϊκοὶ τῆς Μυτιλήνης, πού ἀποφασίζουν τὴ συγκεκριμένη ρύθμιση, διακινδυνεύουν πιθανὴ ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου, καθὼς μάλιστα τὸ πρόβλημα δέν ἔχει ἀποκλειστικὰ τοπικὰ χαρακτηριστικά. Γι' αὐτὸ, λοιπόν, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἐμπεριέχει, κατὰ κάποιον τρόπο, καί τὸν κίνδυνο εἴτε ρήξης εἴτε ἀποδοκιμασίας τοῦ τοπικοῦ ἀρχιερέα ἐκ μέρους τοῦ ὀρθόδοξου κέντρου, ἀλλὰ καί τοῦ

11. Γιά τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τίς σχετικὲς πληροφορίες στὸ Μιχαηλάκης, Ἐφορισμός, ὅ.π., σ. 121-129.

ἐλάχιστου πνεύματος χειραφέτησης πού ἀπαιτεῖται προκειμένου ὁ μητροπολίτης καὶ οἱ «χρήσιμοι ἄρχοντες» τῆς Μυτιλήνης — ἢ καὶ μὲ τὴν ἀντίθετη σειρὰ: οἱ ἄρχοντες καὶ ὁ μητροπολίτης — νὰ κινηθοῦν μὲ τὸν τρόπο πού κινήθηκαν γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓνα πρόβλημα τῆς λεσβιακῆς κοινωνίας· πρόβλημα, ὥστόσο, τὸ ὁποῖο, ὅπως κιόλας ἀναφέραμε, δὲν εἶναι πρόβλημα μόνο τῆς Μυτιλήνης· καὶ τοῦτο ἐπειδὴ οἱ διαστάσεις τοῦ φαινομένου τοῦ ἀφορισμοῦ, εἰδικότερα στὰ χρόνια πού διαδραματίζονται τὰ συγκεκριμένα γεγονότα, καλύπτουν κάθε γωνιὰ τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς χωρὶς ἐξαίρεση. Οἱ περιπτώσεις τῆς Κεφαλλονιάς καὶ τῆς Σμύρνης πού ἀναφέρθηκαν ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη πύκνωση αἰτημάτων καὶ ἐπιβολῆς ἀφορισμῶν διαπιστώνεται ἀπὸ πολλές μεριές καὶ ἔχει ἀφήσει τὰ ἔχνη της σὲ ποικίλου εἶδους τεκμήρια.

Μὲ βάση, λοιπόν, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἡ ἀπόφαση τῆς Μυτιλήνης παρουσιάζει ἰδιαίτερη σημασία, ἐπειδὴ ἐμπεριέχει νέα στοιχεῖα καὶ ὅπωςδὴποτε συνιστᾷ τολμηρὴ πρωτοβουλία, μὲ ἀντίκτυπο πού θὰ μποροῦσε νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὅρια τῆς τοπικῆς κοινωνίας. Ὑποθέτω ἡ ἐπιβολὴ τοῦ «προστίμου» καὶ γιὰ τοὺς ἀφορισμοὺς πού θὰ ἐπέβαλλε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα πού μποροῦν νὰ λειτουργήσουν στὴν ἀσφάλεια καὶ στὸ περιοριστικὸ πλαίσιο τῆς ἐπίλυσης μιᾶς τοπικῆς ἰδιαιτερότητας, ὅπως ἄλλωστε εἶχε συμβεῖ σὲ ἄλλες περιπτώσεις¹² καὶ ἴσως αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ στοιχεῖο πού διαφορίζει τὴν ἀπόφαση τῆς Μυτιλήνης ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες τῆς Κεφαλλονιάς καὶ τῆς Σμύρνης, πού εἶναι ἐκδηλὸ ὅτι λειτουργοῦν στὰ στενὰ ὅρια τῆς μητροπολιτικῆς ἐξουσίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ αὐτὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὁρισμένα στοιχεῖα τοῦ ἐγγράφου, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ ἐγγράφου, πού ἐνδεχομένως συνιστοῦν καὶ τὶς «προφυλάξεις» πού παίρνει ἡ τοπικὴ ἐπιτροπὴ καθὼς ἡ τολμηρότητα τῆς ἀπόφασης μπορεῖ νὰ δημιουργήσει προβλήματα στὶς σχέσεις της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἴσως μάλιστα μποροῦν νὰ ὁδηγήσουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ποτὲ δὲν ἐφαρμόστηκε

12. Εἰδικότερα γιὰ τὴ Λέσβο ἔχουμε πατριαρχικὲς ἀποφάσεις πού προσπάθησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τοπικὰ φαινόμενα, ὅπως λ.χ. εἴταν ἡ περίπτωση τῆς διανομῆς τῆς πατριαρχικῆς περιουσίας ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ πριμοδότηση τῆς πρώτης θυγατέρας εἰς βάρος τῶν ἄλλων παιδιῶν ἢ ἀκόμα καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ ὑπερβολικοῦ στολισμοῦ τῶν γυναικῶν ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδήλωση πολυτέλειας σὲ ὁρισμένες κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις (γάμοι, ἀρραβῶνες, βαφτίσια κ.λπ., μολονότι αὐτὴ ἡ δευτέρη περίπτωση δὲν ἀποτελεῖ αὐστηρὰ λεσβιακὸ φαινόμενο. Πολλὰς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἐμφανίζονται μὲ συχνότητα στὰ φύλλα τῶν δύο παλαιότερων κωδίκων τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης.

καὶ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τῇ μητρόπολιν τὰ μέλη τῆς ὁποίας κινήθηκαν γιὰ νὰ ἐπιλύσουν ἓνα τόσο ὀξὺ πρόβλημα.

Πρῶτα-πρῶτα λοιπὸν ἡ ἀπόφαση ποὺ καταγράφεται στὰ φύλλα τοῦ κώδικα τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης δὲν περιέχει ἕχνος ὀνόματος· εἶναι ἀόριστα μιὰ ἀπόφαση τῶν «συναχθέντων ἐντίμων κληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων». Τὸ πρόβλημα βέβαια θὰ τὸ ἔλυναν οἱ ὑπογραφές τῶν ὑπεύθυνων ἀλλὰ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ ἐγγράφου προετοιμάστηκε ἀπὸ τὸ γραφεὶα ἀλλὰ ποτὲ δὲν ὑποδέχτηκε τίς ὑπογραφές τῶν ὑπευθύνων.¹³

13. Τὸ πρόσωπο βέβαια ποὺ μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε στὴν περίπτωσή μας εἶναι ὁ τότε μητροπολίτης Μυτιλήνης καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ Γεράσιμος. Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε, καταγράφταν ἀπὸ τὴ Σίκινο καὶ ὑπῆρξε μητροπολίτης Μυτιλήνης γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1767 ἕως τὸ 1783, ὁπότε καὶ πέθανε. Ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος Κλεόμβροτος στὸ ἔργο του *Mytilena Sacra*, τ. 3 (Θεσσαλονίκη 1976, σ. 29-30) ὑποθέτει ὅτι εἶναι ὁ τελευταῖος μητροπολίτης ποὺ θάφτηκε στὸ ἀρχιερατικὸ κενοτάφιο ποὺ ὑπάρχει στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Μυτιλήνης. Πάντως ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του εἶναι ἡ πλέον ἀσφαλὴς πληροφορία, ἐπειδὴ τὸ γεγονός τοῦ θανάτου του καταγράφεται στὸν Β' κώδικα τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης. Συγκεκριμένα στὸ φ. 121^ε καταγράφονται δύο πράξεις (20 Σεπτεμβρίου καὶ 1 Ὀκτωβρίου 1783) σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες τὰ ἀδελφία τοῦ ἀποθανόντος μητροπολίτη, Δημήτρης καὶ Κωνσταντῆς, ὁμολογοῦν ὅτι ἐφθασαν στὴ Μυτιλήνη ὅπου παρέλαβαν ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ ἔξαρχο Παῖσιο —ποὺ ἐφθασε κι αὐτὸς στὸ νησί γιὰ τὸν ἴδιο λόγο— 300 γρόσια «διὰ τὰς τε μακαρὰς ὁδοιπορίας». Φυσικὰ καὶ οἱ μὲν καὶ ὁ δὲ κατέφθασαν στὸ νησί γιὰ νὰ ρυθμίσουν τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν ὡς συγγενεῖς καὶ ὡς προϊσταμένη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἀντίστοιχα, ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ μακαρίτη. Πάντως στὴ δεύτερη πράξη ὁ πατριαρχικὸς ἔξαρχος βεβαιώνει ὅτι παρέλαβε 4000 γρόσια ποὺ χρωστοῦσε ὁ μακαρίτης στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ «διὰ τὸ μῆρι καὶ τὰ διάφορά του». Μὲ τὴν πρώτη πράξη τοῦ κώδικα ὁ πατριαρχικὸς ἔξαρχος ὁμολογοῦσε ὅτι εἶχε παραλάβει τὰ μετρητὰ τοῦ Γερασίμου ποὺ ἀνέρχονταν σὲ 13 πονηρὰ γρόσια. Στὸν Β' κώδικα τῆς μητρόπολης καταγράφονται ἐπίσης διάφορες πράξεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας του, ἀλλὰ ἀποτελοῦν τυπικὲς πράξεις διανομῆς περιουσιακῶν στοιχείων, διαθηκῶν κ.λπ., ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν ἐξάγονται στοιχεῖα γιὰ τὴν προσωπικότητά του. Ἀξίζει νὰ προσθέσουμε ἐδῶ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δικῆς του ἀρχιερατείας στὴ μητρόπολη Μυτιλήνης καὶ συγκεκριμένα τὸ ἔτος 1780 ἔγινε ἀνακαινίστη τοῦ Β' κώδικα, ὅπως αὐτὴ ἐξελίσσεται ἀπὸ τὸ φ. 112' κ.έ.

Μὲ τίς γνωστὲς ἐλλείψεις ποὺ ἔχουμε γιὰ τέτοια θέματα εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπίσουμε ποιοὶ καὶ πόσο ἀπὸ τοὺς δημογέροντες συμμετέχουν στὴν ἐκδοσὴ τῆς «ἀντι-αφοριστικῆς» ἀπόφασης· καὶ τοῦτο ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε κάποια ἐργασία σχετικὴ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς δημογεροντίας τῆς πόλης τῆς Μυτιλήνης. Ἐξάλλου καὶ ὁ ἀριθμὸς εἶναι κάτι ἀσαφές, ἀφοῦ τὸ 1757 ὑπογράφουν ἀπόφαση 41 πρόκριτοι, τὸ 1762 οἱ πρόκριτοι εἶναι 27 κ.ο.κ.

Ἐπειτα δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει καμιὰ μητροπολιτικὴ ἐγκύκλιο μὲ τὴν ὁποία νὰ κοινοποιεῖται ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στοὺς ἱερεῖς καὶ λαϊκοὺς τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν χωριῶν ποὺ συγκροτοῦν τὴν περιφέρεια τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης καὶ τοὺς ὁποίους ἄλλωστε ἀφοροῦσε ἄμεσα. Δὲν ἔχει καταγραφεῖ ἐπίσης κάποια μνεῖα τοῦ γεγονότος σὲ πράξεις τῶν κατοίκων, δὲν ὑπάρχει κάποιο σρόλιο γι' αὐτήν, ἐνῶ δὲν διαθέτουμε καμιὰ μνεῖα τῆς καταβολῆς τοῦ συγκεκριμένου ποσοῦ στὶς ἀντίστοιχες περιπτώσεις ἀφορισμῶν· καὶ ἀφορισμοὶ γνωρίζουμε ὅτι συνέβησαν πολλοὶ καὶ μετὰ τὸ χρόνο λήψης τῆς «ἀφοριστικῆς ἀπόφασης». Ἔτσι τὸ πιθανότερο εἶναι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ νὰ διαδόθηκε προφορικὰ στὸ κλίμα τῆς μητρόπολης καὶ νὰ ἐπηρέασε ὅσους μποροῦσε νὰ ἐπηρέασει σὲ ἓνα πρῶτο στάδιο —ἐκεῖνο τῶν διενέξεων μὲ μικρὸ οἰκονομικὸ ἐνδιαφέρον, πρὸς τὶς ὁποῖες ἄλλωστε ἡ ἀπόφαση στόχευε— δεδομένου ἄλλωστε ὅτι στὶς περιπτώσεις ποὺ τὰ συμφέροντα εἴταν μεγάλα τὸ ἓνα φλωρὶ καὶ οἱ δέκα παράδες δὲν θὰ ἀνέκοπταν προφανῶς τὴν προσφυγὴ τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ στὸν ἀφορισμό.

Τὸ γεγονός, λοιπόν, τῆς τολμηρῆς καὶ εὐθείας ἀντιμετώπισης τοῦ φαινομένου καθὼς καὶ ἡ συλλογιστικὴ τῶν ἐπικεφαλῆς τῆς λεσβιακῆς κοινότητος ποὺ μετουσιώνεται μὲ τὴν ἔκφραση τῆς συγκεκριμένης βούλησης εἶναι βέβαιο, διαπιστωμένο καὶ ἀποτυπωμένο στὰ φύλλα τοῦ κώδικα Α' τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης· τὸ πρόβλημα ἔχει τεθεῖ στὶς διαστάσεις του καὶ ἔγινε σοβαρὴ προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπισθεῖ καὶ νὰ περιορισθεῖ σὲ κάποια λογικὰ πλαίσια. Ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ ἀποτελέσει ἐπίσημη πράξη τῶν τοπικῶν παραγόντων καὶ πολὺ περισσότερο νὰ ἀποτελέσει ρυθμιστικὴ πράξη γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς μητρόπολης Μυτιλήνης.